

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 47 Volume: 9 Issue: 47

Aralık 2016

December 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

EGEMENLİK YETKİSİNİN LAİKLEŞME SÜRECİ: MACHIAVELLI'İN ETKİSİ
THE PROCESS OF SECULARIZATION OF SOVEREIGNTY POWER: THE EFFECT OF MACHIAVELLI
Çiğdem PANK*

Öz

Egemenlik kavramı, geçmişten günümüze kadar olan süreçte devlet düzeni bakımından önemli kavramlar arasında yer almıştır. Kavram, ilk ortaya çıktığında mutlak, genel ve sınırsız olarak nitelendirilmiştir. Egemenlik yetkisinin mutlak, genel ve sınırsız bir anlayış doğrultusunda olması gerektiğini ileri süren düşünürlerden biri de Machiavellidir. Machiavelli'den önce egemenlik tanrısal kaynaklıydı. Egemenliğin sınırlandırılması da tanrısal yasalara bağlı olmaktan geçmekteydi. Machiavelli ile birlikte, egemenlik yetkisi hükümdarda olmuştur. Böylece, Egemenlik yetkisi ile ilgili tanrısal anlayış, yerini dünyevi bir anlayışa bırakmıştır. Bu çalışmada, Machiavelli'in egemenlik konusunda ileri sürdüğü görüşler ve kavramın laikleşmesine olan katkısı ele alınıp değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Egemenlik, Sınırsız egemenlik, Machiavelli, Devlet Düzeni.

Abstract

The concept of sovereignty is among the most important concepts in terms of the state order in the past to the present process. When the concept first emerged, it has been described as general, unlimited and the absolute. Machiavelli is one of the thinkers who argue sovereign power that is in line with an absolute, unlimited and general understanding. Before Machiavelli the sovereignty was the source of divine. Limiting the sovereignty was through being connected to the divine laws. With Machiavelli, the sovereign power had been to the ruler. Thus, the understanding concerned with the sovereign power was replaced by a worldly understanding. In this study, the opinions that Machiavelli put forward about sovereignty and the contribution to secularization of the concept is evaluated.

Keywords: Sovereignty, Unlimited Sovereignty, Machiavelli, The State Order.

1.GİRİŞ

Sosyal bilimlerde soyut kavramlarla ilgilenen ve tartışmaya son derece müsait alanlar üzerine yoğunlaşan konular bulunmaktadır. Egemenlik de soyut bir kavram olduğu için ortaya çıktığı günden günümüze kadar tartışıla gelen bir konu olmuştur ve pek çok disiplinin temelinde yer almıştır. Dolayısıyla egemenliğin genel geçer bir tanımı mevcut olmamıştır. Egemenlik kavramı çeşitli tanımları bünyesinde toplamıştır. Egemenlik üzerinde belirtilen fikirlere ve yapılan tanımlara genel olarak bakıldığında hepsinin kendi içinde bir tutarlılığı mevcuttur. Sadece bazı tanımların ya da fikirlerin eleştirilecek yanı diğerlerine göre daha fazla niteliktedir.

Egemenlik yetkisi üzerinde yapılan en önemli tartışmalardan biri de, bu yetkinin sınırlı olup olmayacağı üzerine odaklanmaktadır. Egemenlik yetkisinin mutlak ve sınırsız olması günümüzde gelinen noktada mümkün gözükmemektedir. Günümüz dünyasında birçok konuda olduğu gibi egemenlik konusunda da demokrasinin, insan haklarının ve hukuk devletinin gerekleri doğrultusunda olunması gerektiği vurgulanmaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında egemenlik kavramının etimolojik kökeni ve tanımı konusundan bahsedilmektedir. Kavram ile ilgili yapılan tanımlar ele alınarak değerlendirilmektedir. İkinci olarak, sınırsız egemenlik anlayışının oluşum süreci ele alınmaktadır. Son kısımda ise egemenlik yetkisinin laikleşme sürecini hazırlayan Machiavelli'in bu konudaki görüşleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Machiavelli'in, egemenlikle ilgili olarak düşünce dünyasına yaptığı katkılar konusunda değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2. EGEMENLİK KAVRAMI

Egemenlik, anlamsal tarih bakımından oldukça zengin kelimelerden biridir. Her medeniyet kendi bakış açısı ölçüsünde egemenliğe değişik anlamlar yüklemiştir. Hepsinin ortak noktası, egemenliği "en üstün güç" olarak görmeleridir.

"Egemenlik" kelimesi Türkçede "hakimiyet, hakim olma" karşılığı olarak kullanılmaktadır (Büyük Türkçe Sözlük, 2004: 323). "Hakimiyet" Arapça bir kelimedir ve "kendi dışındaki tüm kudret ve güç sahiplerine engel ve üstün olma" anlamına gelmektedir (Türcan, 2003: 78). Egemenlik kavramının Fransızca karşılığı "souverainete" kelimesidir. Bu kelime, kökünü Latince "en üstün iktidar" anlamına gelen

* Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, cigdemzeynep@hotmail.com.

“superanus” sözcüğünden alır (Kapani, 2003: 56). Egemenlik en basit anlamı ile bir gücün, bir iktidarın en üstün olma özelliğidir (Özman, 1964: 56). Bodin “Devletin Altı Kitabı” adlı eserinde bu gücü Latinler’in Maistatem, Yunanlılar’ın Akran Eksusian, Kurian Arkho ve Kurion Policeuma, İtalyanlar’ın Segnorina, İbraniler’in de Tomah Şevet, yani “en üstün emretme gücü” olarak nitelendirdiklerini belirtmiştir (Tunçay, 2005: 183).

Duguit’e göre; Roma’nın Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde, egemenlik kelimesi kuramsal ve kavramsal anlamda tartışılmamıştır. Ancak, bu sözcüğün ifade ettiği düşünce, yani ast iradeler üzerinde hüküm süren bir üstün kudret düşüncesi, Romalılar tarafından ortaya atılmıştır. Onlara göre, böyle bir iradenin hüküm sürebilmesinin tek nedeni, onun “üstün kudret” olmasından başka bir şey değildir. Romalılar egemenlik gibi bir kavrama sahip değillerdi. Bu olguyu belirtmek için “imperium” sözcüğünü kullanmışlardır. “Imperium”, Roma Cumhuriyet dönemi öncesinde bazı yöneticilerin, daha sonra da Roma imparatorlarının yetkilerini anlatmak için kullanılmıştır (Duguit, 1954: 56). Roma’daki bu anlayış, Fatih ile birlikte Osmanlı siyasi düşüncesine geçmiştir. Daha sonra Batı’da modern egemenlik düşüncesinin doğuşunda esin kaynaklarından biri olmuştur (Koçak, 2006: 44). Görüldüğü gibi egemenlik kavramı, Doğu ile Batı arasındaki etkileşimi sağlayan unsurlardan biri olmuştur.

Egemenlik bilimsel bir kavram olarak ilk kez 13. yüzyıldan itibaren Fransa’da kullanılmaya başlanmıştır. Fransa’yı 14. yüzyıldan itibaren de takip eden İngiltere olmuştur. 13. yüzyılda Fransa’da Philippe de Beaumanoir ilk kez egemenliği iktidar ilişkileri için kullanmıştır. Kralı egemen (souverain), krallık içindeki pozisyonunu ise egemenlik (souverainete) olarak nitelendirmiştir (Göztepe, 2008: 20, 21). Ancak, egemenlik modern siyaset teorisinin bir kavramı olarak ilk kez 16. yüzyılda feodal düzenin yıkılışı ve güçlü merkezi krallıkların kurulması sürecinde ortaya çıkmaya başlamıştır (Teziç, 1991: 117). Yani egemenlik, Fransa’da devletin varlığını tehdit eden birtakım güçlerin görülmesi ile ortaya çıkmıştır. Fransa krallarının feodal beylerle mücadelesinde egemenlik kavramı güçlü bir destek olmuştur. Ayrıca, kralcı hukukçular kilise hukukçularına karşı çıkmışlar ve kralın otoritesinin yerleşip benimsenmesinde krala yardımcı olmuşlardır (Özman, 1964: 56). Bununla birlikte, Orta Çağ’da, egemenlikten farklı olarak, devletin üstün gücünü belirtmek için “summa potestas” veya “plenitudo potestatis” kavramları kullanılmıştır (Türcan, 2003: 78). Böylece egemenliği açıklamak için çok sayıda kavramsallaştırma yoluna gidilmiştir.

Kamu hukuku yazarları devlet kudretini göstermek üzere “hâkimiyet” veya “egemenlik”, “emretme gücü”, “kamu iktidarı”, “kamu gücü”, “devlet iktidarı” gibi terimler kullanmışlardır (Okandan, 1976: 743-746). Bu terimlerden hangisinin tercih edilmesi yerinde olacaktır? sorusuna Zabunoğlu: “Devlet gücü” veya “devlet iktidarı” cevabını vermiştir. Zabunoğlu’na göre, günümüzde devlet iktidarı içerde ve dışarıda bir takım sınırlarla çevrilmiş olsa da bu durum, devletin egemen olmasına engel oluşturmaz. Ancak “hâkimiyet” veya “egemenlik” teriminin kullanılmasının isabetli olmayacağı görüşündedir. Çünkü egemenlik iktidarın sınırsızlığı ve mutlaklığı olarak anlaşılırsa modern devlet gücüne uzak olunur. Modern devletin iktidarı mutlak ve sınırsız değildir. Terim modern anlaşılışına uygun olarak kabul edilirse, devlet gücünü göstermek için kullanılabilir (Zabunoğlu, 1973: 112, 113).

Görüldüğü gibi Zabunoğlu önemli bir noktaya değinmiştir. Devlet iktidarının içerde ve dışarıda bir takım sınırlarla çevrilmiş olması egemenliğin keyfi kullanımını biraz da engelleyecektir. Yazarın da belirttiği gibi, bu durum devletin egemenliğine engel değildir. Zabunoğlu’nun bu anlayışı günümüz şartlarına uygun şekilde sınırlı egemenlik anlayışını yansıtmaktadır. Böylece, uygulamalarda özgürlüklerin yok sayılması engellenmiş olacaktır.

Türcan’a göre, egemenlik kavramı emretme konusuyla ilgilidir. Ancak sıradan bir örgüt içerisindeki ilişkilerle değil, devlet içerisindeki emretme ilişkileriyle ilgilidir. Bu nedenle egemenlik, siyasallaşmış insan toplumlarında kendisini gösterir (Türcan, 2003: 79-81) . Tarihsel süreç içerisinde egemenlik kavramı için ilkin, “klasik” ya da “mutlak” egemenlik gibi ifadeler kullanılmıştır. Günümüzde gelinen noktada ise, klasik egemenlik anlayışı yerini “sınırlı” egemenlik anlayışına bırakmıştır. 1789 Devriminden sonra ulus egemenliği ve halk egemenliği şeklinde farklı kullanım biçimleri de ortaya çıkmıştır. Yani 17. yüzyıl egemenliği ile günümüz dünyasının egemenliği birbirinden farklıdır. Egemenlik kavramı, nitelikleri açısından önemli değişim geçirmiştir (Hakyemez, 2004: 53). Bu değişikliklerin nedeni kuşkusuz ki, yaşanan dönemin şartları ve özgürlüklere bakış açısındaki gelişmelerdir. Esasen, insan haklarının evrensel düzeyde ele alındığı günümüz dünyasında sınırsız bir egemenlik anlayışını uygulamak artık mümkün gözükmemektedir.

Teziç’e göre egemenlik, devletin kendi yetkilerini ve kendi temel hukuk kurallarını serbestçe belirleyebilmesidir. Diğer taraftan, devlet silahlı zorlama yetkisini elinde bulundurduğundan kamu gücünü harekete geçiren de devletin kendisidir (Teziç, 1991: 117). Kanaatimizce, devlet kendi yetkilerini ve hukuk kurallarını belirlerken özgürlükleri yok saymayacak şekilde hareket etmelidir. Yani, devletin serbestçe hukuk kurallarını belirleyebilme düşüncesinin altında tam bir serbesti olmamalıdır. İnsanların doğuştan

sahip olduğu haklar ve özgürlükler, devletin yol göstericisi olmalıdır. Devlet, hukuk kuralları koyarken de anayasa ve kanunlarla bağlı olmalıdır.

Özer egemenliği; “asli ve en yüksek emir ve kumanda ehliyet veya yetkisi” olarak tanımlamaktadır. Özer’e göre, devlet içinde egemenlikten daha üstün bir otorite yoktur. Devlet, kendi içinde kendinden daha üstün bir otoriteye izin vermez, verirse o otorite devletin yerini alır ve devlet yok olur (Özer, 2003: 2).

Başka bir tanıma göre egemenlik, meşru otoriteyi elinde bulunduran organı belirten soyut bir ilkedir. Devlet, gerektiğinde zor kullanma tekeli olan örgütlenmiş bir iktidardır. Bu yetkiye sadece devlet sahiptir. Yetkinin kapsamı şöyledir: Hukuk kuralları koyma, ona saygıyı gerekirse zor kullanarak sağlama, bunu resmi olarak örgütlü şekilde yapma. Klasik anlayışta egemen olan devlettir. Klasik döneme ilişkin özgün egemenlik tanımı Profesör Julien Laferriere tarafından yapılmıştır. Laferriere, egemenliğin “asli ve üstün bir hukuki iktidar” olduğunu belirtmiştir. Bu şekilde tanımlanan klasik egemenliğin sonuçlarına baktığımızda, devletin kendi kendini örgütlenme iktidarına sahip olduğunu görmekteyiz. Yani, görev ve yetkilerini belirleme ve onları kullanma konusunda kendini düzenleme yetkisine sahiptir. Ayrıca, devlet hukuk kuralları yapıp; organları, anayasayı esas alarak hukuk düzenini geliştirir (Kaboğlu, 2006: 73). Egemenlik kavramı, ilk kez tanımlandığı ve hukuki saptamalarla modern siyasi düşüncenin temelini yerleştiği dönemden sonra da bir değişim yaşamıştır. Bugün modern liberal devletin ayrılmaz öğeleri olarak değerlendirilen hukuk devleti ilkesi, kuvvetler ayrılığı, insan hakları ve uluslararası hukuktan doğan yükümlülükler dolayısıyla klasik yaklaşımda değişiklikler olmuştur (Zabunoğlu, 1973: 42, 43). Sözü edilen kavramlar, egemenliğin sınırlı olarak kullanılması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Türcan, egemenliği, “belli bir ülke üzerinde yaşayan insan topluluğuna siyasi nitelik kazandıran, devlet ve devlet içindeki tüm kurumları oluşturup meşruiyet bahşeden; söz konusu toplumun anayasal ve yasal düzeyde pozitif hukukunun ve bu hukukun yürütülmesinin yetkisel kaynağını teşkil eden üstün irade” şeklinde tanımlamaktadır. Bu tanıma göre egemenlik hukuki bir kavramdır. Yani, hukuk içinde bir egemenlik anlayışı söz konusudur. Egemenliğin hukuki yönünü, ülkede pozitif hukukun ve buna bağlı olarak kanunların oluşturulması teşkil etmektedir. Egemenliğin siyasi yönü ise, egemen irade tarafından ortaya konulan kanunların yürütülmesinde söz konusudur. Kanunlar, egemenin iradesine göre yapıldığından, aynı şekilde, kanunların uygulanması da egemenin iradesi doğrultusunda olmaktadır. Egemenlik, hukuki incelemeye konu olabilecek bir kavramsal düzeyde ve çerçevede ele alınmalıdır (Türcan, 2003: 90, 91).

Hakyemez egemenliği, “bir devletin vatandaşlarının, ülkesel sınırları içerisinde aslen sahip olduğu ve bir siyasal varlık olarak bu sınırlar dâhilinde özgürce kullanabildiği, meşru, sürekli ve nihai nitelikteki üstün emretme gücü yanında, o devletin, uluslararası alanda diğer devletlerle hukuken eşit haklara sahip bir aktör olarak, onların müdahalelerinden muaf biçimde, kendi rızası ile girmiş olduğu uluslararası taahhütleri de dikkate alarak, kendi ilişkileri bağlamındaki tüm konularda tek başına karar verme yetkisine sahip olmak” şeklinde tanımlamıştır. Hakyemez’e göre, egemenliğin üstün olması her zaman sınırsız ve keyfi biçimde uygulanacağı anlamına gelmez (Hakyemez, 2004: 53). Oldukça kapsamlı olan bu tanımda, egemenliğin hem iç, hem de dış boyutu ele alınmıştır. Devletlerin uluslararası alanda birbirleriyle olan ilişkilerinin son derece önemli olduğu günümüz dünyasında, egemenliğin dış boyutuna da yer verilmesi gereklidir. Egemenlik, bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Kapani, egemenliğin devletin ayırt edici temel niteliğini oluşturduğu görüşünü bir yana bırakarak, egemenliği siyasal iktidar kavramı ile birlikte incelemeyi uygun bulmuştur. Yani, Kapani, egemenliği, devletin ayırt edici ölçütü olarak görmemektedir. Egemenliğin siyasal iktidar kavramıyla çok yakın ilişkili olduğunu düşünen Kapani, çoğu zaman, bu kavramların birbiriyle karıştırıldığını belirtmektedir (Kapani, 2003: 55).

Egemenlik, siyasi niteliği ve işlevi çerçevesinde devletle ilişkisi açısından düşünülürse, “devletin yönetme yetkisine kaynaklık eden ve bu itibarla siyasi gücün kullanımını meşrulaştıran” bir kavram olarak belirmektedir. Bu doğrultuda egemenliği, toplumu yöneten ve düzenleyen bir güç olarak, devlet iktidarının nasıl var olduğunu açıklayan bir faktör olarak değerlendirebiliriz (Sunay, 207: 27).

Beriş’e göre, egemenlik “ulus-devlet olgusunun hukuksal ve siyasal açıdan düşünülmesini sağlayan temel kavramdır” ve bu nedenle gereklidir. Hukuk olmadığında yalnızca iktidarın kullanımını sınırlayacak kendiliğinden işleyen bir mekanizma olması imkânsızdır. Egemenlik, devlet ile hukuk arasındaki köprünün temel dayanağıdır (Beriş, 2006: 12, 13).

En basit anlamıyla egemenlik “mutlak ve sınırsız iktidar” ilkesidir (Erdoğan, 2004: 352). Ancak bu anlayış günümüz egemenliğini çok fazla yansıtmamaktadır. İnsan haklarının evrensel düzlemde ele alınması başta olmak üzere, egemenliğe birçok noktada sınırlamalar getirilmiştir.

3. MUTLAK, GENEL VE SINIRSIZ EGEMENLİK ANLAYIŞI

Ağaoğulları ve Köker’e göre; Ortaçağın sonlarında kilisenin “plenitudo potestatis” savı büyük tepkilerle karşılaşınca, gerek imparatorlar gerekse ulusal krallar, iktidarlarını papalardan bağımsız kılma

amacıyla Roma Kilisesi'ne karşı amansız bir mücadeleye giriştiler. Böylelikle, siyasal iktidar laikleşme sürecine girmiştir. Reform hareketleriyle birlikte devlet iktidarı daha da güçlenmiştir ve kendisini Roma Kilisesi'nin etkisinden tam anlamıyla kurtarmıştır. Machiavelli, bu laikleşme sürecine önemli bir katkıda bulunmuştur ve modern devletin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Modern egemen devlet, kavramsal olarak değil ama olgusal olarak belirginleşmiştir. Dolayısıyla, egemen devlete ya da egemen krala karşı tepkiler belirmeye başlamıştır. Daha sonra modern egemen devlete karşı tepkiler geliştirilmiş olsa da, bu tepkiler devletin meşru egemen güçle donanmasını engellemeye yetmemiştir (Ağaoğulları ve Köker, 2004: 1, 2).

Çetin'e göre, tüm insanların doğal hakları olduğundan, insanlar kendilerini yönetecek iktidarı da belirleme hakkına sahiptirler. İnsanın bu duruşu, toplumsal düzenin özgür bireysel eylemlerle oluştuğunu göstermektedir. Bu da, yönetilenlerin gönüllü sözleşmeler aracılığıyla iktidara itaat etmesinin gerekliliği düşüncesini geliştirmiştir (Çetin, 2003: 73). İnsanlar devletin olmadığı bir ortamda, özgürlüklerine tehdit gelebileceği endişesiyle yaşar. Doğal yaşama hali kimse için güvenli değildir. Bu nedenle insanlar akıllarını kullanarak devleti oluşturmak istemişlerdir. Oluşturulan bu devletin amacı da, bireyin özgürlüklerini güvence altına almaktır. Devlet eğer bu amacının dışına çıkarsa, meşruiyetini kaybedecektir ve onu kuran insanlar tarafından yıkılacaktır.

Klasik anlamda egemenlik mutlak, en üstündür, bölünmez ve devredilmezdir. Yani, egemenlik iktidarın kendisini değil, onun belirli karakteristik özelliklerini ifade etmektedir. Bu konuda egemenlikle ilgili ilk sistematik açıklama Bodin tarafından başlatılmıştır (Özer, 2003: 2). Egemenlik denildiğinde genellikle devlet gücünün en üstün, sınırsız, mutlak, bölünmez ve devredilmez nitelikleri kastedilmektedir. Klasik egemenlik anlayışında egemenlik, devlet gücünün içeriği olan otoritelerden belli başlılarının diğer hiçbir otorite ile sınırlandırılmaması veya diğer hiçbir otoriteye bağımlı olmaması anlamına gelir. Yani egemenlik devlet gücünün bir yandan hiçbir iktidara bağlı olmaması, diğer yandan da kendi ülkesi içinde son sözü söyleyebilmesi olmaktadır (Turhan, 2003: 9). Egemenlik, devletin hem varlık şartı hem de kurucu unsurudur. Devlet, hukuku sınırsız bir biçimde oluşturma iktidarına sahip egemen güçtür. Bir devletin ülkesi, onu yöneten egemen gücün hukuki varlığının ve kurallarının yayıldığı alandır. Bu alanda yasa koyma yetkisi devletin tekelindedir. Bu tekel, tüm yurttaşların ortaklaşa yarattığı bir hukuksal yapıyı ve siyasal kültürü kapsar (Kia, 2006: 15, 16).

Devlet, toplumdaki düzeni sağlamak amacıyla olduğundan zor kullanma gücüne sahiptir. Bu durum, devletin egemen olmasından kaynaklanır. Ancak, devlet bu gücü kullanırken sınırsız bir anlayışla hareket etmemelidir. Devlet, güce dayalı olarak gerçekleştirdiği tüm faaliyetlerinde toplum tarafından haklı bulunabilecek sebepler ortaya koymalıdır. İşte burada "meşruiyet" kavramı kendisini göstermektedir. Meşruiyet, yapılan işlemi haklı kılan dayanaktır. Devletin zor kullanarak bir takım faaliyetler ortaya koyması, bu faaliyetlerin toplum yararına gerçekleştirildiğine yönelik olarak toplumun ikna olması meşruiyetin gereğinin yerine getirildiği anlamına gelir. Böylece devlet, egemenlikten kaynaklanan yetkilerini kullanırken meşruiyet sınırı ile karşı karşıya gelmiş olur.

Her siyasal iktidar kendi haklılığının ölçütlerini araştırır ve daima kendi iktidarının meşru olduğunu savunur, kendi iktidarına yönelik eleştirilere karşı çıkar. Meşruiyetini yenileyerek toplumsal alana ilan eder. İktidar, kendi meşruiyet tanımının içinde gayri meşruluk alanları da yaratabilir ve diğer meşruiyet arayışlarını siyasal alanın dışına atmaya çalışabilir (Çetin, 2003: 68). Devlet, gerekli meşru dayanaklarla birlikte hukuk kurallarını koyar ve toplumun bu kurallara uymasını emreder. Devletin, koyduğu bu kurallara kendisinin de uyması meşruiyetinin bir gereğidir ancak, devlet bu kuralları düzenlerken bunlarla kendisinin bağlı olmadığını belirten sebepler ortaya koyar ve dolayısıyla kendisini sınırlamak istemez. Yani devlet, kendi anlayışına uygun bir meşruiyet alanı oluşturarak kendi kendini sınırlamaktan kaçır. Böyle bir durumda gerçek bir meşruiyetten söz edilemez.

Devlet bir savaşçıdır ve elindeki askeri üstünlüğün avantajlarını silahsız, askeri bir özelliği olmayan nüfus üzerinde terör saçmak için değil, egemen olmak amacıyla kuvvet uygulama şeklinde kullanır. Siyasal iktidar şiddet araçları üzerinde kontrol sahibidir (Poggi, 2008: 6, 7). Şiddet araçları siyasal iktidarın kontrolü altında bulunmasa, toplumda tam bir kaos ve çatışma ortamı ortaya çıkmış olur. Dolayısıyla böyle bir ortamda da devletin egemenliğinden söz edilemez. Böyle bir durumda şiddete meyilli odaklar, sahip oldukları bu gücü toplumun ve devletin aleyhine kullanmaktan çekinmeyecektir.

4. NICCOLO MACHIAVELLI VE EGEMENLİĞİN LAİKLEŞMESİ

Machiavelli devlet birliği fikrini siyasal düşünce tarihine armağan eden kişidir. Bu nedenle modern devletin başlangıcı ona dayanmaktadır. Machiavelli, İtalya'yı tek bir çatı altında toplamak için her yolu denemiştir. Düşünür, modern siyaset fikrinin başlaması açısından da çok önemlidir. Machiavelli siyasetin, koşullara göre hareket faaliyeti gerektiren bir durum olduğunu ifade etmiştir, yani siyaseti pratik bir araç olarak görmüştür.

Modern egemenlik modern anlamıyla ilk kez Machiavelli tarafından ifade edilmiştir. Machiavelli egemenin, kendi gücüne dayanarak zor kullanması gerektiğini belirtmiştir. Düşünür, egemenliği bir olgu olarak görmüş ve açıklamaya çalışmıştır. Ancak, bu olguyu kavramlaştırmamıştır (Koçak, 2006: 73, 74).

Machiavelli'e göre insanlar Rönesans'la birlikte dünyayı bilimsel olarak bilebilme, değiştirebilme gücüne erişmişlerdir. İnsanın varlık nedeni artık yalnızca Tanrı'nın varlığını temsil etmekten ibaret değildir. Machiavelli, siyasi iktidarda bulunan hükümdarın kişiliğinde Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisini görmeyi reddetmektedir (Machiavelli, 1998: 10). Egemenlik Machiavelli ile birlikte dinsel alandan soyutlanmıştır ve seküler bir anlayış çerçevesinde değerlendirilmiştir. Düşünür, dinin devlet denetiminde olmasını istemiştir ve Batı'da seküler dönemde çok etkili olmuştur. Kilisenin gücünün kırılması noktasında katkıları olmuştur. Dinin toplumsal yaşamdan uzaklaştırılmasını savunmuştur.

Machiavelli'e göre, hükümdar egemenin kendisidir. Ona göre devletin anlamında hükümdarın gücü saklıdır ve bu gücü durduracak ne bir hukuk ne de başka bir güç vardır. Machiavelli, siyasetin tanrısal bir iyilik anlayışına göre belirlenmesi inancını yıkmıştır. "Bütün iktidarların kaynağı Tanrı'dır" düşüncesinden kopuşun simgesi olarak görülmektedir (Koçak, 2006: 75, 76). Düşünür, Orta Çağ'ın skolastik düşüncesinden ayrılarak, tarihi gerçeklerin dikkate alınmasının önemi üzerinde durmuştur. Görüşlerinde realist olmaya özen gösterip, metafizik düşüncelerden uzak durmuştur (Okandan, 1976: 517). Machiavelli, Orta Çağ ile bağlantıyı kesip, onun ahlak ve din anlayışının yerine siyaseti etkisine alan yepyeni bir sistem getirmiştir (Akat ve Dinçkol, 2004: 76). Somut gerçeklikler Machiavelli'in düşüncelerinde önemli bir yer edinmiştir.

Görüldüğü gibi, Machiavelli'de egemenlik hükümdarın kendisiyle bütünleşmiş bir durumdadır. Hükümdarın böyle bir güçle donatılmasının devletin varlığına anlam kazandıracağı ifade edilmektedir. Ayrıca Machiavelli, hükümdarın elinde bulunan bu gücün hiçbir hukuk veya başka bir güç tarafından engellenemeyeceğini ifade etmektedir. Burada mutlak anlamda bir egemenlik anlayışı karşımıza çıkmaktadır. Hükümdar egemenlik yetkisini kullanırken keyfi olarak hareket etse onu sınırlayacak bir mekanizma yoktur. Bu bakımdan egemenliği hükümdarın şahsıyla bütünleştirmek sorun doğurabilecek bir yaklaşımdır.

Egemenliğin soylulardan ziyade halka daha yakın olması gerektiği yine Machiavelli tarafından savunulan bir durumdur. Düşünür, egemenlik konusunda halkın desteğini daha güvenilir bulduğunu belirtmiştir. Siyasal iktidarı aşkın güçlerin elinden kurtarması, iktidarın soylulara değil halka dayanmasını gerekçe göstermesi, düşünürün, sonuçta demokratik egemenlik savunucusu olduğunu göstermektedir (Hakyemez, 2004: 29). Ancak Machiavelli, siyasal iktidar kavramında sürekliliği hiç düşünmemiştir. Kuramsal anlamda bir egemenlik düşüncesi oluşturmadığı için ve siyasal iktidar kavramındaki sürekliliği düşünmediği için Machiavelli'deki eşitsiz dünyevi güç ilişkileri geçicidir. Ayrıca düşünür, hiçbir sınır tanımayan siyasal iktidar mantığını açığa çıkarmıştır (Akal, 1995: 58-60).

Machiavelli kilisenin, bütün İtalya'yı ele geçirebilecek kadar güçlü olmadığı gibi, bir başkasının İtalya'yı ele geçirmesini engelleyebilecek kadar da güçlü olmadığını belirtmiştir. Machiavelli'e göre İtalya'nın, bir liderin yönetimi altında birliğe kavuşamayıp, daima bir sürü hükümdarlıklara bölünmüş olarak kalmasının esas sebebi kilisedir (Machiavelli, 1998: 12). Machiavelli İtalyan birliğinin sağlanmasında kiliseyi büyük bir engel olarak görmektedir. Zaten Machiavelli'in egemenlik konusunda sarf ettiği bütün çaba, İtalyan birliğinin sağlanması için olmuştur. O zamanın ihtiyaçlarını düşünerek hareket ettiği için de egemenliği kavramlaştırmamıştır, olgusal düzeyde ele almıştır.

Machiavelli, devleti kendine özgü bir güce dayandırmaya çalışmıştır. Devletin, ahlaki ve hukuki değil, siyasi bir varlık olabileceğinden bahsetmiştir. Machiavelli'e göre, devletin amacı ve varlığı her şeyden öndedir. Devletin amacı, devletin bütün işlemlerini meşru kılmaktadır. Ahlaki ve dini değerler, devletin amacı ile ilgili işlemleri sınırlayamaz. Ahlaki ve dini esaslardan ancak siyasi amacın gereklerine göre yararlanılır (Okandan, 1976: 518). Machiavelli devletin, devamını sağlayabilmesi için her türlü aracı kullanabileceğini ifade etmiştir.

Okandan'a göre, Machiavelli, devlet gücünün geliştirilmesi ve kuvvetlendirilmesini devletin en önemli amacı olarak benimsemiştir. Hükümdarın bu gücü kendinde tutabilmesi için, halk ile ilişkilerinde dikkate alması gereken bir takım durumlardan bahsetmiştir. Hükümdarın, aşırı olmamak şartı ile hareketlerinde şefkatli, merhametli, tedbirli, adil, ciddi, müteşebbis, zeki ve güçlü olması gerektiğini belirtmiştir. Aleyhine kötü sonuçlar doğuracak, tehlike teşkil edecek durumlardan sakınması gerektiğini vurgulamıştır. Tehlikeden sakınmasını sağlayacak olan ise, halkın sevgisini ve güvenini kazanması, insanların şeref ve haysiyetlerine, mülkiyet haklarına saygı göstermesi olacaktır (Okandan, 1976: 521). Machiavelli'e göre bir hükümdar, halkın sevgisini kazanmak zorundadır. Bunu sağlayabilmesi halka zulüm etmemekten geçer. Hükümdar eğer bu güveni sağlayamazsa zor durumda kalacaktır (Machiavelli, 1998: 139). Ancak düşünür, hükümdarın kendi iktidarını korumak ve toplumda kargaşayı önlemek adına zulüm yapabileceğini de savunmaktadır. Böyle bir durumda hükümdar, halkın sevgisini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecektir. Bu da Machiavelli'in çelişkili düşüncelerinin olduğunu göstermektedir.

Machiavelli'e göre, yenilikçi bir hükümdar gücünü kendinden almalıdır. Yani, girişimlerini yürütmek için itaat edilmeyi istemek yerine zora başvurmalıdır. Hükümdar bu şekilde hareket ettiğinde başarısızlığa uğrama ihtimali çok azdır (Machiavelli, 1998: 107). Düşünre göre, akıllı bir hükümdar, kendinden önceki dönemlerde ünlü kahraman bir hükümdarı kendine örnek alıp, onun işlerini, bütün davranışlarını göz önünde bulundurup ve bunları kendine kural edinmelidir. Bu durum, hükümdarın şan ve şeref kazanmasına katkıda bulunacaktır (Machiavelli, 1998: 175, 176). Machiavelli'in bu konudaki fikirleri dikkate değer niteliktedir. Zira toplum her zaman geçmişindeki başarılı hükümdarları fikirleriyle benimsemiştir. Bu nedenle, iktidarda bulunan bir hükümdarın geçmişte başarılı olmuş ve toplumda derin etkiler bırakmış bir hükümdarı örnek alarak hareket etmesi, kendi başarısı ve devletin devamlılığı bakımından son derece önemli olacaktır.

Machiavelli'e göre, yeni bir devlet kurmak için yalnız olmak gerekir. Machiavelli, her türlü siyasetin olmazsa olmazı olan silahlı kuvveti ortaya çıkarabilmek için, ilk yasaları ilan etmek için, temeli atmak ve sağlama almak için yalnız olmak gerektiğini savunmuştur. Bu durum, devletin monarşi ya da diktatörlükle yönetildiği zaman söz konusudur. Ancak bu yalnız olma koşulu yeterli değildir. Çünkü Machiavelli, bu şekilde oluşan bir devletin kolay yıkılabileceğini düşünmektedir. Hükümdar böyle bir durumda halka zorba olarak gözükür ve halkın nefretini kazanır. Halkın nefretini kazanmak ise hükümdarın sonunu hazırlayan bir durumdur. Bu nedenle hükümdar, devleti kurduğunda yalnız iken, kurduktan sonra birçok kişi haline gelmek zorundadır. Hükümdar, halkı ileri gelenlerin aşırılıklarına karşı korumak üzere bir yasa sistemi ile kralın, halkın ve ileri gelenlerin temsil edilecekleri bir yönetimi yerleştirmek zorundadır (Althusser, 2003: 381).

Diğer taraftan Machiavelli, siyasetle meşgul olanların yalnızca felsefi bilgiye sahip olmalarını yeterli görmemektedir. İktidarda olup iktidarı iyi bir şekilde kullanmayı bilmeyenleri küçümser. Machiavelli'e göre, dürüst kabul edilen bir şey kötü hale gelebilir ve kötü olan bir şey de iyi görülebilir. Bu bakımdan, her şeyde iyilik yolunu tutmak isteyen kişinin pek çok iyi olmayan arasında felakete uğramasının mecburi olduğunu belirtir. Bu nedenle, iktidarını sürdüren hükümdarın iyi olmamayı öğrenmesi gerektiği düşüncesindedir (Machiavelli, 1998: 175, 176). Machiavelli, her şeyde ve her yerde iyi insan olarak görünmek isteyen bir kimsenin kötü insanların arasında yok olmaktan kurtulamayacağını belirtmektedir. Bu nedenle kendi yerini korumak isteyen bir hükümdar da her zaman iyi olmamayı, gerektiği zaman iyi gerektiği zaman kötü olmayı bilmelidir (Machiavelli, 1998: 178). En basit şekilde, insani ilişkiler açısından değerlendirildiğinde bile Machiavelli'in bu konudaki fikirlerinin son derece önemli olduğu görülmektedir.

Machiavelli, hükümdarın iktidarı korumak ve anarşiyi önlemek için halka kötülük, zulüm ve gaddarlık yapabilmesini mümkün görmektedir. Bu gibi durumlarda, hak ve adalete aykırı araçlardan faydalanmak meşrudur. Çünkü bütün bunlar halkın ve devletin çıkarı için yapılmaktadır. Bu çıkarın söz konusu olduğu yerlerde adalet, merhamet, namus, şeref, insanlık gibi durumlar hükümdarın gerekli gördüğü şekilde hareketini engellememelidir (Okandan, 1976: 522, 523). Düşünürün bu konudaki fikirleri çelişkili bir durum oluşturmaktadır. Hükümdarın, halkın ve devletin çıkarlarını korumak için halka kötülük yapabilmesini mümkün görmek birbiriyle bağdaştırılamayacak bir yaklaşımdır. Çünkü halk için halka zulüm yapmak gibi bir anlayış ortaya çıkmaktadır.

Machiavelli'e göre insanlığa, dürüstlüğe, sadakate inanan bir kişi bunlara inandığı için bir kayba uğrarsa bu kayıp o kişinin kendi özel kaybıdır. Ancak, bir hükümdar insanlığa, dürüstlüğe, sadakate inanıp kaybı göze almamalıdır çünkü bu kayıp, hükümdarın kişisel kaybı değildir, bütün bir ulusu riske atmıştır. Ulusun binlerce yıllık bir mücadele ile elde etmiş olduğu başarıları, sırf o hükümdar hakkında insaniyete inanmıştı denilsin diye tehlikeye atılması doğru bir şey değildir (Machiavelli, 1998: 38) . Machiavelli burada hükümdarın, egemenlik yetkisini kullanırken dürüstlük, sadakat gibi durumlarla kendini sınırlamaması gerektiğini ifade etmektedir.

Machiavelli'in istediği devlet şekli ne monarşi ne de cumhuriyettir. Machiavelli ulusal birlikten yanadır, ulusal birliği gerçekleştirme yeteneği olan bir devletin kurulmasından yanadır. Machiavelli, ulusal devletin kuruluşunun tarihi görevini yerine getirebilecek özgürlüğe sahip olmak için, hükümdarın bu kuruluş aşamasında yalnız olması gerektiğini savunmaktadır (Althusser, 2003: 382, 383). Machiavelli'in amacı İtalyan siyasi birliğini sağlamak olduğundan, cumhuriyeti hazırlayan bir monarşi taraftarı olmuştur.

Çetin'e göre, modern devlet öncesindeki siyasal yapılanmalarda siyasal iktidarın meşruiyet kaynakları dinsel, doğüstü ve mitolojiktir. Machiavelli, dinsel olanı dünyevi olandan dışlamış, yeni bir toplum, yeni bir insan anlayışına dayanan iktidar ve meşruiyet kurmuştur. Böylelikle dinin egemenliği parçalayan iktidarı yok edilerek tek bir iktidar ve meşruiyet söylemi ortaya çıkmıştır (Çetin, 2003: 72, 73). Machiavelli, hükümdarın iktidarını sağlamlaştıran her dinin iyi olduğunu belirtmiştir (Machiavelli, 1998: 30). Düşünre göre güçlü devletlerin dayanak noktası dindir ve kendi ülkesini dirlik ve düzen içinde görmek isteyen yöneticiler mutlaka dini ve onun törelerini korumak, dine duyulan saygıyı devam ettirmek zorundadırlar. Ancak dinin birleştirici fonksiyonu, Papalık'ın siyasal iktidarda pay sahibi olmak için her

yola başvurmasıyla sekteye uğramıştır. Bu nedenle Machiavelli İtalyan kilisesini suçlamıştır, Fransa ve İspanya gibi düzenli bir devletin kurulmamış olmasından kiliseyi sorumlu tutmuştur. Bu nokta çelişkili gibi gözükmemektedir çünkü Machiavelli dini hem bir dayanışma unsuru olarak kullanmaktadır hem de kiliseye tepki göstermektedir. Ancak Machiavelli, dini kiliseye karşı korumak istemiştir (Akat ve Dinçkol, 2004: 79, 80).

Machiavelli'e göre, yasaların ve anayasanın öngördüğü ölçüde devlete saygı duyulur. Yani toplumdaki bozukluklar hukuki tedbirlerle giderilebilecektir. Bu doğrultuda, yasalar ne kadar mükemmel olursa, devlet o ölçüde güvenlik içinde olacaktır. Machiavelli bütün ağırlığını siyaset tekniğine vermiştir ve bu yüzden siyaseti çeşitli iradelerin, hırsların, zekâların çatışma alanı olarak görmüştür (Akat ve Dinçkol, 2004: 83). Düşünür, iktidarda kalabilmenin şartı olarak yasaları ve zor kullanma gücünü göstermiştir.

Düşünür, mülküne ve belli bazı özgürlüklere sahip halka fazla özgürlük vermenin yararlı olmayacağını çünkü düzenin bozulacağını belirtmektedir. Diğer taraftan prence de yasalar dışında geniş serbesti tanınmaması gerektiğini, aksi durumda prensin tiranlığa özeneceğini ifade etmektedir. Machiavelli'e göre en uygun yol, kralın koyduğu yasalarla toplumsal dengeyi sağlamasıdır. Yani Machiavelli, değişik güçlere iktidara tam bir katılma hakkı tanımayan, son sözün kralda olduğu mutlu bir yönetim biçimi düşünmektedir. Bu nedenle de zaman zaman prensten, bazen de halktan yana gözükmemektedir. Bu tutarsızlık, halkla kral arasındaki dengeyi salt hukuk yolu ile kurmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Akat ve Dinçkol, 2004: 79, 80).

Machiavelli, topluma güvensizlik duyarak bireyi ve toplumu siyasal iktidarın aracı kılmıştır ve egemeni mutlak, sınırsız, bir ve bütün olarak tanımlamıştır. Machiavelli, ahlaki ve kültürel yaşamın evrensel meşruiyet ilkeleri yerine siyasal iktidarın birliği ve bütünlüğünü öncelemiştir. Düşünür, ortak iyi ilkesini salt egemenin iradesine bırakmıştır ve egemeni sınırlandıracak hiçbir gücü kabul etmemektedir. Amaç-araç ilişkisinde zor, baskı ve gücü önceleyen, itaat olgusunu pasif bir boyun eğmeye dönüştüren kurucu meşruiyet anlayışı Hobbes'un toplum sözleşmesi teorisiyle güçlendirilerek sürdürülmüştür (Çetin, 2003: 72, 73).

5.SONUÇ

Egemenlik feodal dönemden mutlak monarşilere geçiş döneminde ortaya çıkmıştır. O dönemin koşullarından kaynaklanan değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Modern devletin yaşadığı dönüşüme paralel olarak egemenlik kavramı da bir değişim süreci geçirmiştir. Egemenlik soyut bir kavram olduğu için de tek bir değerlendirme içinde kalmamıştır, farklı bakış açıları çerçevesinde gelişimini sürdürmüştür. Egemenlik ilk ortaya çıktığı dönemde mutlak, sınırsız, bölünemez gibi nitelikleri bünyesinde barındırmıştır ancak, zamanla bu niteliklerinde de dönüşüm geçirmiştir ve sınırlı bir anlayış çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır.

Egemenlik yetkisinin sınırı da tarih boyunca en çok tartışılan konular arasında yer almıştır. Bu konuda farklı fikirler ortaya konulmuştur. Bir kısım düşünürler egemenliğin mutlak, genel, sınırsız bir anlayış çerçevesinde olması gerektiğini ileri sürerken, bir kısmı da egemenliğin sınırlı olması gerekliliğini savunmuştur. Bu görüşlere bakıldığında hepsinin kendi içinde ve kendi döneminin koşullarında tutarlı yanlarının olduğu görülmektedir. Özellikle Machiavelli, Bodin ve Hobbes kendi ülkelerinin yaşamış olduğu duruma bir çözüm olarak egemenlik kavramını irdelemişlerdir. Her ne kadar sınırsız bir egemenlik anlayışını savunmuş olsalar da, kendi döneminin koşullarında öyle olması gerekliliği düşünülmektedir. Machiavelli, egemenliği olgusal düzeyde ele almıştır. Yani, egemenliği kavramlaştırmamıştır. Bulunduğu dönemin koşullarında İtalyan siyasal birliğinin sağlanması için kilisenin gücünün kırılması gerektiğini, egemenliğin tanrısal iradede bağımsız olarak hükümdarın iradesinde toplanması gerektiğini ifade etmiştir. Machiavelli bu görüşleriyle, egemenliğin dinsel alandan uzaklaşıp seküler bir nitelik kazanmasına katkıda bulunmuştur ve kendisinden sonra gelen düşünürler üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali ve KÖKER, Levent (2004). *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 5. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- AKAL, Cemal Bali (1995). *Sivil Toplumun Tanrısı*, 2. Baskı, İstanbul: Engin Yayıncılık.
- AKAT, Mehmet ve DİNÇKOL, B. Vural (2004). *Genel Kamu Hukuku*, 3. Baskı, İstanbul: Der Yayınları.
- ALTHUSSER, Louis (2003). *Machiavelli'in Yahuzluğu ve Başka Metinler/Althusser'in Mirası*, (Çev: Turhan Ilgaz ve diğerleri), 1. Baskı, Ankara: Epos Yayınları.
- BERİŞ, H.Emrah (2006). *Küreselleşme Çağında Egemenlik*, Ankara: Lotus Yayınevi.
- ÇETİN, Halis (2003). "Siyasetin Evrensel Sorunu: İktidarın Meşruiyeti-Meşruiyetin İktidarı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 58, Sayı: 3.
- DUGUIT, Leon (1954). *Kamu Hukuku Dersleri*, (Çev: Sühep Derbil), Ankara: AÜHF Yayınları.
- ERDOĞAN, Mustafa (2004). *Anayasal Demokrasi*, 6. Baskı, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- GÖZTEPE, Ece (2008). *Avrupa Birliğinin Siyasal Bütünleşmesi ve Egemenlik Yetkisinin Paylaşılması Sorunu*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- HAKYEMEZ, Y. Şevki (2004). *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KABOĞLU, İbrahim Ö. (2006). *Anayasa Hukuku Dersleri*, 3. Baskı, İstanbul: Legal Yayıncılık.
- KİA, Rukiye Akkaya (2006). *Moderniteden Postmoderniteye Egemenlik ve Hukuk*, 1. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.

- KOÇAK, Mustafa (2006). *Batı'da ve Türkiye'de Egemenlik Anlayışının Değişimi: Devlet ve Egemenlik*, 1. Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- KAPANİ, Münci (2003). *Politika Bilimine Giriş*, 15. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- MACHIAVELLI, Niccolo (1998). *Hükümdar*, (Çev: H.Kemal Karabulut), 5. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- OKANDAN, R.Galip (1976). *Umumi Amme Hukuku*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- ÖZER, Atilla (2003). "Ülkemizde Egemenlik ve Yargı Erkinin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları Karşısındaki Durumu", *AYD*, Cilt: 20.
- ÖZMAN, M. Aydoğan (1964). "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 21, Sayı: 1-4.
- POGGI, Gianfranco (2008). *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- SUNAY, Reyhan (2007). *Tartışılan Egemenlik*, Ankara: Yetkin Yayınları.
- TEZİÇ, Erdoğan (1991). *Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- TDK(Türk Dil Kurumu) (2004). *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.
- TUNÇAY, Mete (2005). *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- TURHAN, Mehmet (2003). "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", *Anayasa Yargısı Dergisi*, Cilt: 20.
- TÜRCHAN, Talip (2003). *Devletin Egemenlik Unsuru ve Egemenlikten Kaynaklanan Yetkileri*, 1. Baskı, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- ZABUNOĞLU, Y. Kazım (1973). *Kamu Hukukuna Giriş*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.